

משא אגג – תשובה לדברים

הפצרתי בקוראי מאמרי¹ שיבחנו עצמם היטב לפני שיקפצו להשיבני – מפני שידעתי היטב כיצד יגיבו תלמידי האסכולה המדרשית על מאמרי. תגובת הרב י' רוזן אכן אופיינית לאסכולה זו, המקובלת בבתי-המדרש כיום.

אפתח בשאלה: אילו היכה שאול את עמלק בכל המרחב מחוילה בואך שן, וקיים את המצווה במלואה – זולת אותו צאצא שנולד מזרעו של אגג לפני שהומת וממנו יצא המן האגגי² – כי אז מניין צצו כל אותם אלפים ורבות של עמלקים שנלחמו בדוד, עד שנאמר בהם: "ויכס דוד מהנשף ועד הערב למחרתם, ולא נמלט מהם איש, כי אם ארבע מאות איש נער, אשר רכבו על הגמלים וינוסו" (שמו"א, ל', יז)? וכמה היה הכלל אשר חוסל כולו, מלבד ארבע מאות הנמלטים?!

די בשאלה זו כדי לפרוך לגמרי את הסברו של הרב רוזן, מה גם שהסבריו על דוד שאין לו סגולת המלחמה בעמלק, אינם מתאימים לפשט הכתובים ואף לא למדרשי חז"ל. לפי הפשט, דוד נלחם בעמלק בו בזמן ששאול נפל בגלבוה על חטאו בעמלק, ומשמייס החזירו את דוד וכיוונוהו שלא יציל את שאול, אלא ישלים את מלחמת עמלק באותה שעה, וכן יקבע הלכות בשלל עמלק ובחלוקתו. אשר לדרך המדרש, יש מחלוקת מדרשים³ בשאלת דוד ועמלק, ויש מדרשים שעולה מהם כי דוד אכן קיים את מצוות מחיית עמלק! כך דרשו על שירת דוד:

"ארדוף אויבי ואשיגם" – בגדוד עמלק, שנאמר 'הארדוף אחרי הגדוד הזה האשיגנו' (שמו"א, ל', ח). 'ולא אשוב עד כלותם' – שנאמר: 'ויכס דוד מהנשף ועד הערב למחרתם' (שם, יז). 'אמחצם ולא יוכלו קום' – מכת מחיצה.

(מדרש תהלים, י"ח, לא; שם, כג)

איך אם כן עשה זאת דוד, לפי המדרש, שהרי לא היה מזרע רחל? שאלה זו עצמה שאלו ותיצרו בגמרא (בבא-בבא, כג, ע"ב) על מלחמה זו של דוד בעמלק: "איתיביה ר' חלבו לר' שמואל בר נחמני, שאמר שאין זרעו של עשו נמסר אלא ביד זרעו של יוסף: 'ויכס דוד מהנשף ועד הערב למחרתם'? אמר ליה: דאקריך נביאי לא אקריך כתובי [כלומר, מי שלימד אותך נביאים לא לימד אותך כתובים, ובפרט ספר דברי-הימים!], דכתיב: 'בלכתו אל צקלג נפלו עליו ממנשה... ראשי האלפים אשר למנשה' (דבה"א, י"ב, כ-כג)".

1. י' בן-נון, משא אגג, מגדים ז', עמ' 63, הערה 41.
2. מגילה, י"ג, ע"א; תרגום שני לאסתר, ד', יג. הסבר זה שבמדרשים לא בא אלא כדי לפרש איך המן הוא אגגי!
3. על-פי רוח הדרשנים שבימינו אין מחלוקת במדרשים, וכל חז"ל, משמעון הצדיק עד אחרון הסבוראים ובעלי המדרש, כולם כאיש אחד, ורק בהלכה נחלקו. אבל הראשונים – רש"י, רמב"ן, בעלי התוספות ואחרים – מביאים תמיד מדרשות חלוקים, ועיין בסוף דברינו.

מגדים ט (תשרי תש"ן)

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

המעניין שם עד לסוף הסוגייה יראה מיד כיצד לומדת הגמרא את המקרא בנייתו כולל ובתפישה מרחבית (ללא מרכאות!), ואיך היא עונה למי שיודע פסוקי נביאים אבל לא ידע פסוק מדבריהימים. במקום להניח, על-פי המדרש, הנחה מוקדמת שאין דוד ראוי למלחמה זו, ולהוציא הכתובים מפשטם – הגמרא מקבלת את הפסוקים כפי שהם, מקשה עליהם, ומתרצת בפשטות, שהיו עם דוד מבני יוסף במלחמה זו⁴. כך היה, על-פי הגמרא שם, גם עם בני שמעון כשהלכו להכות את שארית הפליטה לעמלק בימי חזקיהו (דבה"א, ד', מא–מג). אין לקפח את שכר שאול על נצחונו בעיר עמלק, בספר המזרחי, כפי שאומר הכתוב: "ויעש חיל וַיַּךְ אֶת עַמְלֵק וַיִּצַל אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּד שָׁחָוּי" (שמו"א, י"ד, מח) – אבל את המצווה השלים דוד.

גם במדרש אחר (במדבר-רבה, א', יב) מתואר חטאו של שאול בעמלק כחטא של מפקד – חטא 'באומנות המלך' כדברי ר"י אברבנאל שהבאתי במאמרי. וכך נאמר במדרש: "שאול... לא נמצא נאה **בפיקודו**... [בניגוד ליהושע ברפידים] החזירו לאחוריו וניטלה הימנו מלכותו".

לעניין קנאותו האכזרית של שאול, לא אמרתי אלא מה שכתוב בפסוקים, וגם בו נחלקו המדרשים: "ויהי רעב בימי דוד שלש שנים... ויבקש דוד את פני ה' – ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים, על אשר המית את הגבעונים... ויבקש שאול להכתם בקנאתו לבני ישראל ויהודה" (שמו"ב, כ"א, א–ב). ובדברי חז"ל אנו מוצאים, מחד גיסא, שהגמרא שואלת על זה: "וכי היכן מצינו בשאול שהמית הגבעונים? אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים, שהיו מספיקין להן מים ומזון, מעלה עליו הכתוב כאילו הרגו" (יבמות, עח, ע"ב). מאידך גיסא, באותה סוגייה, בתשובה לשאלה, כיצד הענישו בנים על חטאי אבותם וכיצד עברו על הלנת המת כשתלו את שבעת צאצאי שאול במשך כל הקיץ (שמו"ב, כ"א, ז–י), "אמר ר' יוחנן משום ר' שמעון בן יהוודק: מוטב שתיעקר אות אחת מן התורה (ואל יתחלל שם שמיים בפרהסיא), ויתקדש שם שמיים בפרהסיא, שהיו עוברים ושבים אומרים, מה טיבן של אלו? – הללו בני מלכים הם. ומה עשו? – פשטו ידיהם בגרים גרורים! אמרו: אין לך אומה שראויה להידבק בה כזו" (יבמות, עט, ע"א). לדעה זו הפסוקים ככתבם, ששאול המית את הגבעונים (ופשטו ידיהם בגרים גרורים!). הרב רוזן כתב נגד הגדרת שאול כקנאי, אולי על-פי הפסקה הראשונה, ואני כתבתי לפי הפשט של שמו"ב, כ"א, ולפי ר' יוחנן שאמר משום ר"ש בן יהוודק⁵. עניין עבודה-זרה הוא באמת **המקום היחיד** שהי מקנא בו ואשר בו נצטוונו להילחם בקנאות על קדושת שמו (דברים, פרק ז' ופרק י"ג; ועיין רמב"ן, שמות, כ', ג). זכותו של שאול היא שקינא לה' והסיר את האובות ואת הידעונים מן הארץ, אך חובתו היא שנוקק לבעלת האוב בצרתו הגדולה.

גם בעניין מדרשו של ר' מני, הקורא על שאול את הפסוק 'אל תהי צדיק הרבה' (יומא, כב, ע"א), מצאנו בפסיקתא רבתי (סוף פרשה י"ג) מדרש חלוק, אשר שואל בעצמו את השאלה המוסרית, מה ראה הקב"ה לנהוג עם עמלק במידת אכזריות. השאלה אינה מיוחסת שם

4. עד אפק – כיום ראש-העין – עלה דוד עם צבא פלשתים, ושם מתחיל תחום אפרים ומנשה, ועליכן יכלו להצטרף אליו שם אלה שנואשו משאול.

5. וגם בעניינים אחרים כדאי להיזהר בדברי ר' יוחנן אלה (עיין מדרש שמואל, פרשה כ"ח), ואכמ"ל.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לשאלו, אלא המדרש עצמו שואל, ומשיב שראהו הקב"ה שהוא עתיד לגזור כליה על ישראל, מנער ועד זקן טף ונשים ביום אחד (בזמנו של המן האגגי). על אותם מדרשים אמרתי, שיש לפרשם באופן יחסי לאכזריות על נוב עיר הכהנים, כמרומו במקרא, וכמו שנאמר במדרש תהלים (סוף מזמור ז'), במדרש שמואל (פרשה י"ח) ובמדרשו של ר"ש בן לקיש (קהלת-רבה, ז', טז).

ולגוף העניין: **חמלה** איננה זהה בלשון המקרא ל**רחמים**, שכן מצינו בנבואת נתן: "ויבא הלך לאיש העשיר ויחמל לקחת מצאנו ומבקריו לעשות לארץ הבא לו, ויקח את כבשת האיש הראש, ויעשקה לאיש הבא אליו" (שמו"ב, י"ב, ד). זהו מעשה אכזריות מובהק, שדוד מגיב עליו בשבועה מתוך חרוץ-אף: "כי בן מנת האיש העשה זאת", ועל מעשה זה אומר הכתוב: "ויחמל!" אמנם דוד אמר שהאיש העשיר יענש מפני **שלא חמל** (שם, ו), דהיינו שלא חס על כבשת הרש. על-כּל-פנים ברור, שאין חמלה אלא **חיפוי** והצלת היקר והחשוב למציל, בשל קרבה או מתוך אינטרס אישי. רשעת העשיר היא בכך שרכושו חביב לו וקרוב אליו, ואילו כבשת הרש אינה חשובה לו ולא חס עליה. לשון חמלה מצוי במקומות נוספים: כשבאו זיפים ושלחו לשונם לרעה בדוד להסגירו למוות בידי שאול: "ויאמר שאול ברוכים אתם לה' כי **חמלתם** עלי" (שמו"א, כ"ג, כא). כשמסר דוד את בני שאול להוקעה על פשיטת ידם בגבעונים: "ויחמל המלך על מפיבשת בן יהונתן בן שאול, על שבעת ה' אשר בינתם" (שמו"ב, כ"א, ז). בכל המקרים מדובר באכזריות איומה, היפוכה של מידת הרחמים, והחמלה היא הצלת היקר והקרוב מתוך אהבה של נוגע בדבר, כמי שמציל את בנו, ומשמיד את כל השאר, או מפקיר את כל השאר. וכך בפירוש בַּחֵס ה' לישראל: "ויקנא ה' לארצו ויחמל על עמו" (יואל, ב', יח), וכן: "וחמלתי עליהם כאשר יחמל איש על בנו העבד אתו" (מלאכי, ג', יז). הציווי במסית לעבודה-זרה "ולא תחמל עליו" (דברים, י"ג, ט), מתפרש אפוא במדויק כאיסור לחפות ולהציל בדרך של פרוטקציה: מכל סוג שהוא, וכך בדיוק גם בעמלק. על כן, **אין בכל המקרא 'חמלה' ו'רחמים' ביחד**, חוץ משני פסוקים מכלילים ושוללים, שאין ללמוד מהם דבר (ירמיהו, י"ג, יד; כ"א, ז). רחמים הם רגש אנושי עמוק, הנטוע בנו על-ידי ה' כגילוי אנושי של מידת הרחמים אשר לפניו, ואילו חמלה היא [כמעט] תמיד חיפוי וכיסוי על מִפְּר או קרוב כדי להצילם ממידת הדין הצודקת. כאן בעצם נפגשים ומסכימים דברי הרב רוזן עם עיקר דברי, שהרי הוא מרים את 'נס הרחמים' בפרק רק כדי לנפצו, ואומר בעצמו, כי חמלת שאול על אגג **מזויפת** היא, שהרי לא חמל על אשה או על ילד. אכן, זהו שכתבתי, שאין כאן הומניזם ולא רגישות או רגש עמוק, אלא חשבון זר של הצלת השליט הזר, בעוד הצבא מִפְּה את כל שאר "המלאכה נמזזה ונמס" (שמו"א, ט"ו, ט), כולל נשים וטף, ובכך אין לא אהבה ולא רחמים. הציווי שנאמר לגבי עמלק "ולא תחמל עליו" (שמו"א, ט"ו, ג), מיועד במיוחד למניעת מצב כזה של חיפוי, העדפה ומשוא-פנים, כלפי עמלקי מוכר או בעל מעמד נכבד.

באשר לטענה על האפשרות לתקן את החטא גם בגלגל: לשיטתו של הרב רוזן עצמו – לא השיג עלי ולא כלום. וכי לא שמע דבר על לאו, אפילו חמור, שניתק לעשה (כלומר שנתקן על-ידי עשה) ואין לוקין עליו? ומדוע לא יהא כך בענייני כלל ישראל? ואם תאמר: היא הנותנת, והי מחמיר ביותר עם מלכים ומנהיגים – תתקשה לפרש דבר בעניין דוד ובעניינים רבים אחרים, שהרי "שאול באחת ועלתה לו (כלומר, נקרעה מלכותו), דוד בשתיים ולא עלתה לו" (יומא, כב, ע"ב).

מגדים ט (תשרי תש"ן)

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

ולבסוף כמה הערות עקרוניות:

1. לא די לו לרב רוזן שעשה את כל חז"ל כאיש אחד באגדה, ללא מחלוקת, בעוד שבהלכה נחלקים ומתווכחים בכל עניין כמעט – אלא שהפך את המשמעת ביחס לפרשני האגדה לסימן היכר של 'יהדות נאמנה', ואת החידוש בפרשנות או ברעיון לסימן של 'קראותי' חס ושלום. הייתכן שיחלוק הרב רוזן, וההולכים בשיטתו, על רוב קדמונינו הגאונים והראשונים שלא ראו את מדרשי חז"ל כפרשנות המחייבת תמיד, ובוודאי לא כהלכה מחייבת? עיין באוצר-הגאונים לחגיגה, סימן סז (רב האי גאון), וסימן סח (רב שרירא גאון); ובתשובות הגאונים, הרכבי, סימן שנג; ובאשכול, חלק ב, עמ' 47. ועיין גם בתשובת רב שמואל בן חפני גאון, בגנזי שכטר, א, עמ' 299, ובתשובות רה"ג המובאות בתשובות הגאונים, אסף (תרצ"ג), עמ' 152–159, וברד"ק שהביא את כל הדעות בפירושו לשמו"א, כ"ח, כה. ועיין גם בדברי הרמב"ם בפיחתו למורה נבוכים, בענין הדרשות. ועיין רש"י לבראשית, א', א, ולשמות, ו', ט; וברשב"ם, בתחילת פרשת וישב (בראשית, ל"ז); וברמב"ן לבראשית, א', א, ולבראשית, כ"ו, ה, ובמקומות רבים אף בַּתְּסָמֵךְ למדרשי הלכה כמו בפירושו לבמדבר, ט"ו, כב; ועיין בוויכוח הרמב"ן (מלחמות ה'), כתבי הרמב"ן, מהדורת שעוועאל, כרך א', עמ' שח. כך כתבו גם בעלי התוספות במקומות רבים, אף כי – בניגוד לגאונים ולחכמי ספרד – הם גם למדו הלכה מדברי אגדה פעמים רבות וגם הקשו ותיצרו בתלמוד על-פי האגדה. ועיין בספר הישר לרבנו תם, ס' תריט–תרכ, ולבסוף עיין במאמר האגדות לרמח"ל ויתבאר הכול, ואכמ"ל.

2. הפחד מן החידוש בפרשנות התורה ובהבנתה הוא מחלה עמוקה בנפשנו, ממחלות הגלות, וברוח 'תִּקְדֵּשׁ אֶסוּר מִן הַתּוֹרָה' או 'יחדש = חשד' וכדומה. והאמת היא שִׁתְּדֵּשׁ אֶסוּר מִן הַתּוֹרָה עד ט"ז בניסן ואחר-כך הוא מותר! (וראה בשו"ת חתם-סופר, יורה דעה, סימנים רל"ג ורל"ד, שגם הוא עצמו נוקט כך בעניינים חשובים), ושערי פירושים מעולם לא ננעלו. בעניין החידוש הנצרך דווקא לדורנו בהבנת התורה לכל מרחֶבֶת עיין בדברי הרב קוק זצ"ל, אורות, עמ' סז, צה–צו; אורות הקודש, א, עמ' קסה–קעט.

3. מחקר המקרא האקדמי, שהרב רוזן מאשימני בפזילה אליו, אגנונו מעלה בדעתו את ההבנה הכוללת והמאחדת שאני מציע – לא במקום זה ולא במקרא בכלל, ולא בכדי! המחקר המקראי הוא ביקורתי ולפיכך, הוא מניח כמעט מראש ששמו"א, ט"ו, ושמו"א, כ"ז ולי, שייכים לשני מקורות שונים שחוברו יחד, כמו בכל מקום שהם מוצאים סתירות יסודיות.

כל הבנה כוללת⁶ היא הרמוניסטית, גם ודווקא אם יש בה ראייה מורכבת ולא פשטנית, ועל-כן היא סותרת מיסודה את תפישתה של ביקורת המקרא. ביקורת המקרא היא מִבְּחִינָה רוחנית השורש פורה הראש של החילונית המודרנית לכל הסתעפויותיה (ראה תפישתו של שפינוזה!), באשר היא מנסה לפרוך את קדושת המקרא מתוכו, כידוע למבינים. על כן, היש לנו בדורנו משימה יותר גדולה ויותר קדושה מבחינה רוחנית מאשר ההתמודדות עם טענות הביקורת בכל הרמות, ושליית ההשקפה היסודית העולה מהן? בשיטתו של הרב רוזן וחבריו יש לענייד התעלמות מן הבעיות, וזו לא תועיל לנו לטווח ארוך ולא כלום, אף-על-פי שלכאורה יש בדרך זו משום חיזוק דתי לטווח קצר. הימהפכנות שלי איננה אלא ניסיון ללכת בדרכם של ראשונים להתמודד עם שאלות הפשט המתחדשות, על-פי יסודות האמונה.

6. הדברים אמורים אף לגבי יִדְרֵךְ הַבְּחִינּוֹת, דרכו של הרב מרדכי ברויאר (ראה בספרו פרקי מועדות, ירושלים תשמ"ח).